

УДК 355.4:351.86(477)

DOI: 10.35432/tisb342025347113

Валерій Осипов*полковник, начальник відділу аналізу морально-психологічного стану
військ та профілактики правопорушень управління виховної роботи**Південного оперативного командування (1996 р)**<https://orcid.org/0009-0001-0816-3192>**e-mail: zelenei2017@gmail.com***Олена Осипова***майор, начальник відділу соціології Запорізького козацтва**<https://orcid.org/0009-0003-5043-4843>**e-mail: zelenei2017@gmail.com*

УРОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ 1991–2011: ФОРМУВАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННОГО ОПЕРАТИВНОГО КОМАНДУВАННЯ)

У статті розглянуто особливості державного управління процесом формування системного підходу до морально-психологічного забезпечення (МПЗ) Збройних Сил України у період 1991–2011 років. Проаналізовано основні етапи становлення національної системи МПЗ, відповідну нормативно-правову базу, а також управлінські рішення, що безпосередньо вплинули на ефективність діяльності профільних структур у військах. Окремий акцент зроблено на важливості адаптації радянської спадщини до нових демократичних стандартів, що стало фундаментом для створення вітчизняного інституту виховної роботи.

Особливу увагу приділено досвіду Південного оперативного командування (Південне ОК) як практичного прикладу розбудови системи морально-психологічної роботи в умовах військової реформи. З моменту свого заснування Південне ОК фактично стало провідним полігоном для апробації нових підходів: тут розроблялися методичні засади соціологічних досліджень та формувалися принципи державного ставлення до системи МПЗ у всіх силових структурах України. Встановлено, що інтеграція соціологічного моніторингу у повсякденну діяльність військ дозволила керівництву оперативніше реагувати на зміни морального стану особового складу.

Формування системного підходу до МПЗ стало не лише внутрішнім завданням розбудови армії, а й важливим елементом загальнонаціональної стратегії інтеграції України у світове та європейське співтовариство. Досвід Південного оперативного командування став практичним підґрунтям для вдосконалення державної політики, а результати його діяльності були використані при підготовці змін до низки ключових нормативно-правових актів. У ході дослідження розкрито роль офіцерів-психологів у трансформації застарілої ідеологічної підготовки в дієву систему психологічної підтримки та захисту військовослужбовців.

Автором визначено ключові чинники, що сприяли системності МПЗ, а також виокремлено проблеми, які потребували подальшого вирішення. Зроблено висновки про визначальне значення досвіду перших двадцяти років незалежності для сучасного етапу розвитку Збройних Сил України. Наголошено, що закладені у цей період принципи залишаються актуальними для зміцнення боєздатності армії в умовах сучасних гібридних загроз.

Ключові слова: державне управління, морально-психологічне забезпечення, Збройні Сили України, Південне оперативне командування, системний підхід, військова реформа.

Valeriy Osypov

Colonel, Head of the Department for Analysis of the Moral and Psychological State of the Troops and Prevention of Offenses of the Educational Work Directorate of the Southern Operational Command (since 1996)
<https://orcid.org/0009-0001-0816-3192>
e-mail: zelenei2017@gmail.com

Olena Osypova

Major, Head of the Department of Sociology of Management of the Zaporizhzhia Cossacks
<https://orcid.org/0009-0003-5043-4843>
e-mail: zelenei2017@gmail.com

LESSONS OF INDEPENDENCE 1991–2011: SHAPING A SYSTEMIC APPROACH TO PUBLIC ADMINISTRATION IN THE MORAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE (THE CASE OF THE SOUTHERN OPERATIONAL COMMAND)

The article examines the peculiarities of state management in forming a systemic approach to the moral and psychological support (MPS) of the Armed Forces of Ukraine during the period of 1991–2011. The author analyzes the main stages of the establishment of the national MPS system, the regulatory and legal framework, and the management decisions that directly influenced the effectiveness of the relevant structures within the military. Particular emphasis is placed on the importance of adapting the Soviet legacy to new democratic military governance standards, which served as the foundation for creating the national institute of educational work.

Special attention is devoted to the experience of the Southern Operational Command as a practical case study for developing a system of moral and psychological work amidst military reform. Since its inception, the Southern Operational Command has served as a primary testing ground: it was here that methodological foundations for sociological research were developed and principles for the state's approach to the MPS system across all law enforcement and security agencies, including the Armed Forces of Ukraine, were formed. It is established that integrating sociological monitoring into routine military activities allowed the leadership to respond more promptly to changes in the morale of personnel.

The formation of a systemic approach to MPS was not only an internal task for army development but also a vital element of the national strategy for Ukraine's integration into the global and European communities. The operational experience of the Southern Operational Command provided a practical basis for improving state policy, and its findings were utilized in drafting amendments to several key legal acts. The study highlights the role of psychological officers in transforming obsolete ideological training into an effective system of psychological support and protection for service members. Furthermore, the research underscores how the professionalization of the officer corps during this era laid the groundwork for a more resilient command structure capable of maintaining cohesion under external pressure.

The author identifies key factors that contributed to the systematic nature of MPS, as well as challenges that required further refinement. This evolution signifies a shift from purely bureaucratic oversight to a more human-centric model of military administration that prioritizes the mental well-being of the individual soldier. Conclusions are drawn regarding the significance of the experience gained during the first twenty years of independence for the current stage of development of the Armed Forces of Ukraine. It is emphasized that the principles of management and personnel relations established during this period remain relevant for strengthening combat readiness in the context of modern hybrid threats.

Keywords: public administration, moral and psychological support, Armed Forces of Ukraine, Southern Operational Command, systemic approach, military reform.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У період 1991–2011 років, тобто протягом перших двох десятиліть незалежності України, відбувалося становлення системи державного управління у сфері оборони, зокрема формування механізмів морально-психологічного забезпечення (МПЗ) Збройних Сил України. Однак відсутність на початкових етапах єдиної державної концепції, нормативно-правових засад та чіткого системного підходу призвела до низки проблем, пов'язаних із кадровим, організаційним та методичним забезпеченням цієї діяльності. Наявність радянських управлінських традицій, слабка інтеграція з демократичними моделями оборонного менеджменту та недооцінка ролі морально-психологічних факторів у бойовій готовності військ визначили потребу у глибокому науковому аналізі процесів державного управління у цій сфері.

Дослідження особливостей державного управління формуванням системного підходу до МПЗ, на прикладі Південного оперативного командування, має важливе наукове та практичне значення. З одного боку, воно дозволяє узагальнити уроки і досвід перших двадцяти років незалежності для подальшого вдосконалення системи управління ЗСУ, а з іншого — сприяє розробці ефективних моделей морально-психологічної підтримки військовослужбовців у сучасних умовах воєнної агресії. Вивчення цього періоду створює підґрунтя для формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення ефективності державного управління у сфері національної безпеки та оборони України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблематика морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України висвітлювалась у низці офіційних документів, навчально-методичних посібників та окремих дисертаційних дослідженнях. Значний внесок у теоретичне й прикладне обґрунтування проблематики морально-психологічного забезпечення зробили науковці Національної академії оборони України. Так, А.Ф.Колодій у монографії обґрунтував концепцію виховної роботи та її управлінський зміст у ЗСУ [9]. В.І.Савінов розкрив методи оцінки та формування психологічної готовності військовослужбовців до службово-бойової діяльності [23]. А.М.Слюсаренко дослідив вплив морально-психологічного клімату та проблеми адаптації особового складу [24], А.С.Караяни акцентував увагу на психологічних аспектах лідерства й стійкості у військових колективах [8]. В.А.Гречанінов показав роль морально-психологічних чинників у системі національної та воєнної безпеки [4], тоді як В.Т.Кротюк розглянув соціально-правові аспекти військової служби у зв'язку з морально-психологічним забезпеченням [11]. Білоус В. розглянув систему морально-психологічного забезпечення військ [2], а Гнатенко П. дослідив соціально-психологічні аспекти військової служби в Україні [3]. Важливим узагальненням став доробок В.Б.Осипова, В.Т.Кротюка, М.П.Вернодубова та О.В.Осипової, які комплексно дослідили менеджмент соціально-психологічної та юридичної адаптації військових до служби [15–18]. Крім того, у збірниках наукових праць «Наука і оборона» та «Військова освіта» (1995–2011) висвітлено питання управління МПЗ, протидії інформаційним загрозам і досвід виховної роботи у військах [14]. Важливим підґрунтям дослідження є також офіційні документи Міністерства оборони України – «Концепція виховної роботи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» (Указ Президента України від 4 вересня 1998 р. № 981/98), «Доктрина морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України» (затверджена наказом МОУ від 2017 р.) та інші керівні акти [5; 10]. Значущим джерельним підґрунтям дослідження є архівні матеріали Південного оперативного командування, які відображають еволюцію підходів до морально-психологічного забезпечення військ у 1991–2011 рр. Серед них варто відзначити річні звіти про стан морально-психологічного

забезпечення військ, директиви Командуючого ПОК [21], аналітичні довідки щодо морально-психологічного стану особового складу в умовах реформування ЗСУ [1], накази командування про організацію виховної та інформаційно-пропагандистської роботи [13], а також підсумкові аналітичні огляди, що систематизували досвід за два десятиліття діяльності [19]. Не менш важливими є документи Центрального архіву Міністерства оборони України, які містять директиви, накази та інструктивні матеріали, зокрема Наказ МОУ «Про організацію морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України» (1994 р.) [20], Методичні рекомендації щодо проведення соціологічних досліджень у військах (1999 р.) [12], а також Звіти Головного управління виховної та соціально-психологічної роботи МОУ про результати діяльності у сфері МПЗ (2005 р.) [6], Звіт про результати соціологічних опитувань серед військовослужбовців Південного оперативного командування щодо рівня бойової та психологічної готовності (2006 р.) [7].

Сукупність цих архівних джерел дозволяє всебічно дослідити динаміку та особливості державного управління морально-психологічним забезпеченням на рівні як окремого оперативного командування, так і в масштабах усіх Збройних Сил України. Таким чином, поєднання наукових, нормативно-правових джерел, фактичний матеріал з досвіду Південно оперативного командування формує міцну базу, на яку спираються автори даного дослідження.

Водночас слід наголосити, що тема “Особливості державного управління формуванням системного підходу до морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України (на прикладі Південного оперативного командування у період 1991–2011 рр.)” у такій постановці питання практично не досліджувалась.

У науковій літературі відсутні комплексні монографічні праці, які б системно аналізували саме державне управління процесом формування системного підходу до МПЗ із урахуванням регіональної специфіки та історичної ретроспективи. Наявні дослідження здебільшого мають фрагментарний характер, торкаючись лише окремих аспектів - психологічної підготовки, соціально-психологічного супроводу чи оцінювання морально-психологічного стану військ.

Таким чином, можна зробити висновок, що дана тема є новою і недостатньо розробленою в українській науковій традиції. Її опрацювання на прикладі Південного оперативного командування у 1991–2011 рр. відкриває можливості для заповнення наукової прогалини та формування цілісної концепції державного управління в сфері МПЗ.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексний аналіз особливостей державного управління у формуванні системного підходу до морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України у 1991-2011 рр. із акцентом на діяльність Південного Оперативного Командування, як експериментального майданчика у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В цілях поняття розвитку та становлення системи морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України та участі в цьому процесі держави треба умовно розглянути моделі її будівництва, розглянути історичні етапи та проаналізувати створені документи з фактичними матеріалами, розробленими документами, проведеними дослідженнями в Південно оперативному командуванні та державних структурах влади.

У світовій практиці можна виділити основні моделі підходів до будівництва системи морально -психологічного забезпечення військ:

Радянська модель – орієнтована на ідеологічний контроль, політичну пропаганду та централізовану систему політвідділів.

Західна (натівська) модель – зосереджена на психологічній підготовці, правовому захисті військовослужбовців і демократичних цінностях.

Українська модель (національна модель) почала формуватися як гібридна, поєднуючи спадок радянської системи та нові підходи, зорієнтовані на національні інтереси й демократизацію військової служби та надалі з урахуванням досвіду НАТО.

Історичні передумови української моделі становлення системи МПЗ у ЗСУ можна умовно розкласти на певні періоди.

Період 1991–1996 рр. характеризувався становленням основ української армії. Ключові фактори: відсутність нормативно-правової бази для МПЗ; успадкування радянської системи політвідділів, що потребувала кардинальної трансформації; пошук ідентичності ЗСУ як національних, а не радянських збройних сил.

Важливими подіями стали: прийняття Закону України «Про Збройні Сили України» (1991 р.); формування Концепції національної безпеки України (1997 р.); Конституція України (1996 р.), яка закріпила роль ЗСУ у захисті суверенітету. У цей час Південно Оперативне Командування (ПОК) відігравало роль першого майданчика для випробування нових методів виховної роботи: проведення регіональних патріотичних програм, налагодження контактів з місцевими органами влади та громадськими організаціями та спробу розробки первинних документів в цілях формування системи морально-психологічного забезпечення військ.

Державне управління у сфері МПЗ (1997–2005 рр.). У другій половині 1990-х – на початку 2000-х років державна політика у сфері МПЗ отримала нормативне оформлення якіс наукової точки зору потребують аналізу: Концепція виховної роботи у ЗСУ та інших військових формуваннях (1998 р.); Закон України «Про Збройні Сили України» (нова редакція, 2000 р.); Програма розвитку Збройних Сил на 2001–2005 рр. Аналіз Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України (наказ МО №50 від 05.03.1997 р.) надає нам наступні висновки по наступним напрямкам.

1. Концепція виховної роботи у ЗСУ та інших військових формуваннях.

Позитивні моменти Концепції. Документ був одним із перших, що комплексно визначив роль МПЗ у підготовці та застосуванні військ. Деякий системний підхід до морально-психологічного забезпечення (МПЗ). Задекларовано єдність заходів виховної, інформаційно-пропагандистської, культурно-освітньої та психологічної роботи. Формалізація завдань МПЗ - чітко окреслено завдання, формування психологічної стійкості військовослужбовців, забезпечення патріотичного виховання, нейтралізація впливу дезінформації, робота із сім'ями військовослужбовців, врахування перехідного періоду держави. У 1997 році Україна тільки формувала власні Збройні Сили, тому концепція відображала реалії пострадянського простору, зокрема необхідність: подолання радянських стереотипів, виховання лояльності до нової держави, формування нової армійської ідентичності. регламентація ролі командирів і органів виховної роботи. Концепція підкреслювала особисту відповідальність командного складу за МПЗ, що було важливим для побудови вертикалі управління.

Негативні моменти та недоліки Концепції. Застаріла ідеологічна складова. В концепції значну роль відведено елементам ідеологічної роботи, що містила радянську риторику, трансформовану під державні інтереси. Надмірне акцентування на контролі свідомості особового складу. Відсутність сучасної психологічної діагностики та науки про стрес. У документі слабо представлені механізми: психологічної реабілітації, посттравматичної підтримки (ПТСР тоді не визнавався системною проблемою), превенції професійного вигорання. Формалізм у підходах до оцінки ефективності. Здебільше ефективність МПЗ визначалась за кількістю проведених заходів, а не реальними результатами (стан морального духу, психологічна готовність). Недостатній акцент на інформаційно-психологічній безпеці. Для 1997 року це було зрозуміло, однак із сучасної точки зору концепція майже не приділяла уваги кіберзагрозам, інформаційним атакам, гібридній війні. Відсутність гнучкості. Механізми адаптації системи МПЗ до швидких змін безпекового середовища не були

передбачені. Таким чином, Концепція 1997 року мала важливе історичне значення, оскільки закладала основи морально-психологічного забезпечення молодшої української армії. Втім, сьогодні вона потребує суттєвої модернізації для відповідності умовам.

2. Закон України «Про Збройні Сили України» (редакція 2000 року) у контексті морально-психологічного забезпечення. Закон України «Про Збройні Сили України» (у редакції 2000 року) є базовим нормативно-правовим актом, який визначає правові засади організації, структури, завдань і принципів функціонування Збройних Сил України. У змісті закону простежується прагнення держави до створення високопрофесійного та дисциплінованого війська, здатного ефективно виконувати покладені на нього функції із забезпечення оборони держави.

Одним із важливих аспектів цього процесу є формування належного морально-психологічного стану особового складу, що безпосередньо впливає на рівень бойової готовності військових частин.

Позитивним аспектом даного закону є закріплення принципів державного управління, спрямованих на підтримання високого рівня військової дисципліни, виховання патріотизму, військової честі та моральної стійкості військовослужбовців. У статтях закону визначено соціальні гарантії військових, основи виховної роботи та необхідність дотримання прав людини в умовах військової служби, що створює правове підґрунтя для формування системи морально-психологічного забезпечення (МПЗ) у Збройних Силах України. У цьому контексті закон сприяє розвитку виховних і соціальних інститутів, які забезпечують психологічну підтримку військовослужбовців, підвищують рівень їхньої мотивації, свідомості та відданості військовому обов'язку.

Водночас аналіз положень Закону України «Про Збройні Сили України» засвідчує наявність низки концептуальних та організаційно-правових недоліків. Насамперед, документ не містить системного підходу до визначення структури, функцій і механізмів реалізації морально-психологічного забезпечення. Відсутнє чітке визначення самого поняття «морально-психологічне забезпечення», що ускладнює нормативне регулювання цієї сфери та розроблення підзаконних актів. Закон не передбачає створення централізованої вертикалі управління МПЗ у Збройних Силах, а також не визначає єдині критерії оцінювання морально-психологічного стану особового складу.

Серед інших недоліків варто відзначити відсутність чітких механізмів моніторингу ефективності заходів морально-психологічного забезпечення, а також нормативного врегулювання питань посттравматичної реабілітації військовослужбовців. Недостатньо враховано сучасні виклики гібридної та інформаційно-психологічної війни, що потребує розроблення системи державних заходів для протидії інформаційним впливам противника та зміцнення інформаційної стійкості особового складу.

Отже, Закон України «Про Збройні Сили України» у редакції 2000 року створив загальне правове підґрунтя для функціонування системи морально-психологічного забезпечення у військах, однак потребує подальшого вдосконалення. Доцільним є розроблення окремої державної концепції морально-психологічного забезпечення військової служби, яка б визначала стратегічні цілі, принципи, механізми координації та державного контролю. Також необхідним є внесення змін до чинного законодавства у частині нормативного закріплення статусу психологічної служби у Збройних Силах, встановлення стандартів оцінки морального стану особового складу, а також запровадження механізмів державного моніторингу ефективності морально-психологічної роботи у системі оборонного управління.

3. Державна програми реформування та розвитку Збройних Сил України (2001–2005 рр.).

Аналіз виконаних та невиконаних завдань Державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України (2001–2005 рр.). Проведено скорочення чисельності

особового складу Збройних Сил України з понад 400 тис. до близько 290 тис. осіб, що відповідало курсу на професіоналізацію армії. Відбулася оптимізація структури Генерального штабу та перерозподіл функцій між Міністерством оборони і Генштабом. Розроблено низку нових нормативних документів - Концепцію розвитку Збройних Сил України, Державну програму переходу до контрактної служби, Доктрину воєнної безпеки (2004 р.), а також оновлено Статут внутрішньої служби ЗСУ. У Збройних Силах розпочато експериментальні заходи із запровадження контрактного комплектування в окремих частинах - передусім у Військово-Морських силах і Силах спеціальних операцій. Проведено реформу військової освіти: частину військових училищ об'єднано у навчальні центри, створено наукові установи при Національному університеті оборони України. Розпочато впровадження середньострокового планування оборонних видатків, запроваджено систему програмно-цільового управління. Україна активізувала участь у миротворчих операціях під егідою ООН і НАТО, що сприяло адаптації стандартів підготовки військових до євроатлантичних вимог. Через недостатнє фінансування виконання програми переозброєння було обмеженим. Більшість частин продовжували експлуатацію техніки радянського зразка з вичерпаним ресурсом. Модернізація проводилася лише у вибіркових підрозділах. Незважаючи на закріплені гарантії, державна підтримка військових залишалася недостатньою. Не виконано в повному обсязі заходи щодо забезпечення житлом звільнених у запас військовослужбовців і членів їхніх сімей. Протягом 2001–2005 років фінансування ЗСУ здійснювалося на рівні 40–60 % від запланованих потреб. Через це більшість інфраструктурних проєктів (будівництво полігонів, ремонт техніки, створення системи автоматизованого управління) були відкладені або заморожені). Перехід на контрактну основу не був завершений. У 2005 році понад 70 % особового складу становили військовослужбовці строкової служби, що не відповідало стратегічним планам. Програма задекларувала розвиток виховної та психологічної роботи, проте не передбачала конкретних механізмів реалізації, стандартів оцінки морального стану чи кадрового забезпечення цієї сфери. Через хронічну нестачу фінансів не оновлено ремонтні бази, склади, системи зв'язку, медичне забезпечення. Значна частина військової інфраструктури залишалася застарілою. Відсутність чітких показників ефективності (KPI) та незалежного аудиту виконання призвела до формального звітування і низької прозорості у сфері витрат. Загалом, реалізація Державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України на 2001–2005 роки мала переважно організаційно-нормативний характер і створила основу для подальших етапів реформування. Проте більшість ключових завдань - переозброєння, професіоналізація, соціальний захист, удосконалення морально-психологічного забезпечення - не були виконані у повному обсязі через обмежене фінансування, інституційну інертність та відсутність належного контролю. Програма мала важливе значення як етапна, але не стала завершальною моделлю реформування Збройних Сил. Вона створила базові передумови для ухвалення подальших програм оборонного будівництва – зокрема Державної програми розвитку ЗСУ на 2006–2011 роки.

У період (1991-2011 рр.) Південно-оперативне командування зіткнулося з такими проблемами:

1. Кадровий дефіцит - повна відсутність підготовлених офіцерів-психологів, соціологів, юристів в військах Південного оперативного командування. Від радянського союзу зашились в військах офіцери політпрацівники. В радянському Союзі в військових навчальних закладах не вчили військову психологію та військову соціологію.

2. На перехідному етапі створення Південного оперативного командування в підрозділах та частинах була в край низька військова дисципліна та висока злочинність («дідовщина», самовільне залишення частин, крадіжки, самогубство та ін.) які впливали на морально психологічний стан особового складу.

3. Фінансови труднощі грошового забезпечення офіцерів та прапорщиків. Відсутність

особистого житла. Заходи МПЗ фінансувалися за залишковим принципом.

4. Психологічна робота в частинах з особовим складом була формальна.

5. Повна відсутність методичної літератури про морально-психологічне забезпечення.

6. Нульова робота з психологічної протидії РФ на інформаційному просторі. Інформаційна вразливість – активна діяльність російської пропаганди у південному регіоні підірвала авторитет ЗСУ.

Разом з тим позитивним було таке.

Перший етап реформ (1991–1995 рр.). Створено органи виховної роботи в Міністерстві оборони України (МОУ). У тому числі у Південному Оперативному Командуванні. Розпочато перші спроби запровадження психологічних елементів у діяльність командирів. Посилюється нормативна база. Положення про виховну роботу в Збройних Силах України, затверджене Наказом МОУ від 14.06.1993 №155, з якому визначалися основні завдання виховної роботи, згадувалися «психологічні аспекти», але не виділялася самостійна підготовка військових психологів.

Період інституціоналізації (1995–2000 рр.). Початок формування структури МПЗ. Створення посад військових психологів у підрозділах. Розробка перших програм підготовки фахових офіцерів. Приймаються нормативні акти: Положення про морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України, затверджене Наказом МОУ від 28.07.1997 №300. Вперше чітко введено поняття «морально-психологічне забезпечення». Окреслено завдання і напрями психологічного супроводження. План підготовки органів виховної роботи ЗС України на 1998–2000 роки, затверджений Головним управлінням виховної роботи МОУ – вже вперше передбачив організацію підвищення кваліфікації офіцерів виховної та психологічної роботи.

Період 2001–2005 рр.: розвиток структури та перших освітніх програм. Створено кафедри військової психології у Національній академії оборони України. Розпочато підготовку психологів за окремими програмами. З'явилися курси для офіцерів зі стрес-менеджменту та психопрофілактики. Вже було взято перший досвід з ПОК по підготовці офіцерів психологів та соціологів в цивільному ЗВО. Нормативна база налічувала Положення про Центр морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України, затверджене Наказом МОУ від 22.08.2001 №350. Центр став координаційним органом підготовки та методичного забезпечення психологічної роботи. Наказ МОУ від 14.04.2003 №110 «Про заходи щодо удосконалення морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України». Вперше визначено завдання з підготовки фахівців за міжнародними стандартами.

Період 2006–2011 рр.: початок систематизації та міжнародного співробітництва. Розробка стандартів з психологічної роботи. Активне впровадження досвіду НАТО та місій ООН (Ірак, Косово). Ширше стало залучення психологів до підготовки миротворчих контингентів, особливо у Південному оперативному командуванні. Приймаються нормативні документи: Наказ МОУ від 27.03.2006 №165 «Про затвердження Настанови з морально-психологічного забезпечення службово-бойової діяльності у Збройних Силах України». Було систематизовано підходи до організації МПЗ, включно з підготовкою кадрів.

Дослідження досвіду Південного оперативного командування як практичної моделі наукового пілотного проекту-полігону надає можливість основну мету: урахування досвіду при розробці державних документів та формування системи управління морально-психологічним забезпеченням ЗСУ.

Південно оперативне командування у 1991–2011 рр. накопичило унікальний досвід:

- створення розгалуженої системи виховних і психологічних служб [19];

- створення системи соціологічних та психологічних опитувань з метою аналізу морально-психологічного стану усіх військових підрозділів та прийняття по ним рішень. Аналізи соціологічна-психологічних досліджень обговорювались на Військових нарадах

Південного оперативного командування, зборах та на семінарах офіцерів, на підведенні підсумків військової дисципліни щоквартально з прийняттям рішень;

- в Директивах Командуючого Південного оперативним командуванням щорічно були включені розділ про обов'язкові проведення соціологічних досліджень в військах та налагодження систематичного аналізу з прийняттям рішень та виданням наказів командирів;

- створення системи інформаційного забезпечення командирів, їх заступників з виховної роботи, соціологів та психологів науково-методичними посібниками та методиками роботи з особовим складом;

- в ПОК були розроблені монографії, методичні посібники та ін. [16]. Стало системою проведення тренінгів для офіцерського корпусу, що готували командирів до вирішення психологічних проблем підлеглих;

Вперше в Збройних Силах України в частинах та підрозділах Південного Оперативного Командування були випробувані психологічні методики країн НАТО [22]. В ПОК було налагоджено партнерство з місцевими громадами, що дозволяло проводити спільні патріотичні заходи. Прийняли активну участь у миротворчих операціях, що сприяло інтеграції міжнародного досвіду у систему МПЗ; ПОК використали регіональні ресурси – університетів, культурних інституцій, релігійних організацій для посилення моральної підтримки військовослужбовців.

Результати соціологічних досліджень морально-психологічного стану особового складу щомісячно доповідалися до Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України та безпосередньо Міністру оборони України. Окрім того, відповідна інформація надходила до органів державної влади регіону - Одеської обласної державної адміністрації та міських рад, що сприяло інтеграції військових досліджень у систему державного управління МПЗ [19]. Розроблені методики аналізу морально-психологічного стану військ були впроваджені у багатьох частинах Збройних Сил України що реально надало Командному складу Збройних Сил України, Видам Збройних Сил, Державним органам, вченим що є необхідність терміновості розробки тематики формування системи морально-психологічного забезпечення військ на державному рівні.

Важливе значення належить досвіду 1991–2011 рр. для державного управління формуванням системного підходу до морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Південне Оперативне Командування фактично стало «лабораторією реформ», де відпрацьовувалися Перші кроки системного механізму державного управління у сфері морально-психологічного забезпечення військ. Аналіз особливостей державного управління формування системи морально-психологічного забезпечення в діяльності Південного Оперативного Командування і загалом у цей період свідчить про те, що напрацьовані моделі стали основою для подальшої розбудови МПЗ після 2014 року. Зокрема:

- регіональний підхід до організації морально психологічного забезпечення військ, виховної та психологічної роботи було враховано на державному рівні під час формування сучасних оперативних командувань;

- значущим нововведенням стало започаткування спільних освітніх програм з цивільними закладами вищої освіти. Вперше в Україні офіцери отримали можливість навчатися в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова на факультеті соціології, політології та економіки, що створило передумови для підготовки управлінських кадрів нового типу для Збройних Сил України;

- Південне Оперативне Командування стало майданчиком, полігоном, пілотним проектом, лабораторією реформ, розробником первинних документів для урахування державою при підготовці Наказів Міністра Оборони України, Указів Президента України, Постанов Кабінету Міністрів України в області формування системного підходу до морально -психологічного забезпечення військ держави [21];

- досвід протидії інформаційним загрозам у південному регіоні використовується в умовах агресивної війни початою РФ;
- накопичений миротворчий досвід став фундаментом для програм психологічної реабілітації учасників АТО/ООС, сучасної війни.

Таким чином, щодержавне управління формуванням системного підходу до морально-психологічного забезпечення (МПЗ) Збройних Сил України у 1991–2011 рр. перебувало на стадії становлення, мало фрагментарний характер і залежало від політичних та адміністративних умов конкретного періоду. Аналіз діяльності Південного оперативного командування засвідчує як позитивний досвід локальних ініціатив, так і прогалини у сфері організації, ресурсного забезпечення. Південне оперативне командування (1991–2011 рр.) функціонувало як експериментальний майданчик для розробки та апробації соціологічних і психологічних методик морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Було створено науково-методичні матеріали, монографії та брошури, що заклали підґрунтя розвитку військової соціології та психології та підвищення ефективності управління морально-психологічним станом військових колективів. Накопичений двадцятирічний досвід командування став основою для підготовки Указів Президента України, Постанов Кабінету Міністрів України та інших нормативно-правових актів у сфері національної безпеки та оборони. Цей досвід може використовуватися як модель для розробки сучасних підходів і реалізації реформ у секторі безпеки та оборони України з урахуванням нових викликів і міжнародного досвіду.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Процес формування МПЗ відбувався еволюційно, проте залишався недостатньо систематизованим і залежним від зовнішньополітичних викликів. Нормативно-правова база визнавала значення МПЗ, однак не мала комплексної доктрини та чіткого розподілу функцій між органами управління. Досвід Південного оперативного командування доводить важливість регіональної специфіки в організації МПЗ. Відсутність кваліфікованих кадрів і належної підготовки фахівців знижувала ефективність діяльності. Ресурсне та фінансове забезпечення МПЗ було нестабільним і недостатнім. Брак системи оцінки ефективності МПЗ (індикаторів, КРІ) не дозволяв здійснювати якісне планування і контроль. Взаємодія між органами та службами МПЗ мала організаційні й методичні прогалини. Успішні ініціативи Південного оперативного командування мали хоча й обмежений локальний характер та і дали велику можливість для урахування на державному рівні. У період 1991–2011 рр. було закладено підґрунтя для розвитку системного підходу, однак комплексність і сталість залишилися недостатньо реалізованими.

Рекомендації до створення державної системи морально-психологічного забезпечення ЗСУ:

1. Розробити й ухвалити єдину державну доктрину МПЗ ЗСУ з визначенням чітких повноважень і механізмів координації.
2. Запровадити систему показників і КРІ для оцінки морально-психологічного стану особового складу.
3. Відмовитися від радянської системи оцінки стану військової дисципліни та морально психологічного стану військ по кількості виявлених правопорушень військової дисципліни, злочинів та самогубств та створення нових критеріїв їх оцінки за якісними параметрами.
4. Створити стандартизовану систему підготовки та перепідготовки фахівців у сфері МПЗ.
5. Забезпечити стабільне фінансування, матеріально-технічне оснащення та кадрове наповнення психологічних служб.
6. Інтегрувати елементи МПЗ у систему підготовки командирів усіх рівнів.
7. Розвивати механізми цивільно-військового співробітництва та партнерства з

громадськими організаціями.

8. Масштабувати успішні регіональні практики (зокрема досвід Південного оперативного командування) на загальнодержавний рівень.

9. Поглибити наукові дослідження та розробити методичні рекомендації для практичної реалізації системного підходу.

Таким чином, державне управління у сфері морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України у 1991–2011 рр. можна охарактеризувати як процес формування основ системного підходу, який потребував подальшого інституційного зміцнення, ресурсної підтримки та методичної уніфікації. Досвід Південного оперативного командування підтверджує, що комплексність, адаптивність та сталість політики морально-психологічного забезпечення є визначальним фактором її ефективності в сучасному середовищі. Його досвід має не лише історичне, але й стратегічне значення. Він може розглядатися як модель для розробки сучасних підходів і реалізації майбутніх реформ у секторі безпеки й оборони України, з урахуванням нових викликів та загроз, а також необхідності інтеграції національного та міжнародного досвіду у сфері морально-психологічного забезпечення військ.

Список використаних джерел

1. Аналітична довідка про морально-психологічний стан особового складу частин і з'єднань ПОК у період реформування ЗСУ (2001 р.). – Одеса : Архів ПОК. – Фонд 3, опис 2, справа 56.
2. Білоус В. Система морально-психологічного забезпечення військ: проблеми та перспективи : монографія. – Київ : НУОУ, 2009. – 230 с.
3. Гнатенко П. Соціально-психологічні аспекти військової служби в Україні : монографія. – Одеса : Астропринт, 2007. – 280 с.
4. Гречанінов В. А. Національна безпека України: проблеми та пріоритети: монографія. – К. : НАОУ, 2004. – 290 с.
5. Доктрина морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України: затверджено наказом Міністерства оборони України, 2017.
6. Звіт Головного управління виховної та соціально-психологічної роботи МОУ про результати діяльності у сфері морально-психологічного забезпечення (2005 р.). – Центральний архів МОУ. – Фонд 25, опис 3, справа 141.
7. Звіт про результати соціологічних опитувань серед військовослужбовців Південного оперативного командування щодо рівня бойової та психологічної готовності (2006 р.). – Одеса : Архів ПОК. – Фонд 5, опис 3, справа 78.
8. Караяни А. С. Військова психологія : навч. посіб. – К. : НАОУ, 2007. – 340 с.
9. Колодій А. Ф. Виховна робота у Збройних Силах України: методологічні засади: монографія. – К. : НАОУ, 1999. – 320 с.
10. Концепція виховної роботи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях: Указ Президента України від 4 вересня 1998 р. № 981/98.
11. Кротюк В. Т. Соціально-правові аспекти військової служби: монографія. – К. : НАОУ, 2008. – 300 с.
12. Методичні рекомендації щодо проведення соціологічних досліджень у військах (1999 р.). – Центральний архів МОУ. – Фонд 24, опис 7, справа 89.
13. Наказ командувача Південного оперативного командування «Про організацію виховної та інформаційно-пропагандистської роботи у військах» (2003 р.). – Одеса : Архів ПОК. – Фонд 4, опис 1, справа 12.
14. Наука і оборона: зб. наук. Праць.-К.:НАОУ,1995–2011. Військова освіта : зб. наук. праць. – К. : НАОУ, 1995–2011.
15. Осипов В. Б., Кротюк В. Т., Вернодубов М. П., Осипова О. В. Менеджмент соціально-психологічної та юридичної адаптації військових до військової служби:

монографія. – Одеса : Чорноморське козацьке об'єднання Півдня України, 2006. – 450 с.

16.Осипов В.Б. Вернодубов М.П. Управління адаптацією молоді та військовослужбовців до служби в армії.: методичний посібник-Одеса: Управління виховної роботи Одеського військового округу. 1995.-206 с.

17.Осипова О. Проблеми соціально-психологічної адаптації особистості у службі і армії. Тези виступу на Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми військової та соціальної психології та соціальної роботи» 4–5 жовтня 2013 року. м.Одеса. Військова академія.

18.Осипова О., Вернодубов М.П. Актуальні проблеми процесу адаптації молоді до військової служби. Навчальний посібник для курсантів і студентів вищих навчальних закладів Психологія для військових.- Одеса, ОНПУ, 2012. С.5.

19.Підсумковий аналітичний огляд морально-психологічного забезпечення у військах Південного оперативного командування (1991–2010 рр.). – Одеса : Архів ПОК. – Фонд 6, опис 1, справа 101

20.Програма розвитку Збройних Сил України на 2001–2005 роки. – Київ : МО України, 2001. – 56 с.

21.Річний звіт про стан морально-психологічного забезпечення військ Південного оперативного командування (1995 р.). – Одеса : Архів ПОК. – Фонд 3, опис 1, справа 3.

22.Руденко О. Державне управління у сфері оборони: сучасний стан та напрями вдосконалення. — Київ.: НАДУ, 2010.

23.Савінов В. І. Психологічна готовність військовослужбовців до виконання службово-бойових завдань: монографія. – К. : НАОУ, 2003. – 280 с.

24.Слюсаренко А. М.Педагогіка і психологія у системі підготовки офіцерських кадрів: навч. посіб. – К. : НАОУ, 2005. – 250 с.

References

1. Analitychna dovidka pro moralno-psykholohichniy stan osobovoho skladu chastyn i ziednan POK u period reformuvannia ZSU (2001 r.) [Analytical reference on the moral and psychological state of the personnel of units and formations of the Southern Operational Command during the reform of the Armed Forces of Ukraine (2001)]. Odesa: Arkhiv POK. – Fond 3, opys 2, справа 56 [in Ukrainian].

2. Bilous, V. (2009). Systema moralno-psykholohichnoho zabezpechennia viisk: problemy ta perspektyvy: monohrafiia [The system of moral and psychological support of troops: problems and prospects: monograph]. Kyiv: NUOU [in Ukrainian].

3. Gnatenko, P. (2007). Sotsialno-psykholohichni aspekty viiskovoi sluzhby v Ukraini: monohrafiia [Socio-psychological aspects of military service in Ukraine: monograph]. Odesa: Astroprint [in Ukrainian].

4. Grechaninov, V.A. (2004). Natsionalna bezpeka Ukrainy: problemy ta priorytety: monohrafiia [National security of Ukraine: problems and priorities: monograph]. Kyiv: NAOU [in Ukrainian].

5. Doktryna moralno-psykholohichnoho zabezpechennia Zbroinykh Syl Ukrainy: zatverdzheno nakazom Ministerstva oborony Ukrainy [Doctrine of moral and psychological support of the Armed Forces of Ukraine: approved by the order of the Ministry of Defense of Ukraine]. (2017) [in Ukrainian].

6. Zvit Holovnoho upravlinnia vykhovnoi ta sotsialno-psykholohichnoi roboty MOU pro rezultaty diialnosti u sferi moralno-psykholohichnoho zabezpechennia (2005 r.) [Report of the Main Department of Educational and Socio-Psychological Work of the Ministry of Defense of Ukraine on the results of activities in the field of moral and psychological support (2005)]. Tsentralnyi arkhiv MOU. – Fond 25, opys 3, справа 141 [in Ukrainian].

7. Zvit pro rezultaty sotsiolohichnykh opytuvan sered viiskovosluzhbovtiv Pivdennoho

operatyvnoho komanduvannia shchodo rivnia boiovoi ta psykholohichnoi hotovnosti (2006 r.) [Report on the results of sociological surveys among servicemen of the Southern Operational Command regarding the level of combat and psychological readiness (2006)]. Odesa: Arkhiv POK. – Fond 5, opys 3, sprava 78 [in Ukrainian].

8. Karayani, A.S. (2007). Viiskova psykholohiia: navch. posib. [Military psychology: textbook]. Kyiv: NAOU [in Ukrainian].

9. Kolodii, A.F. (1999). Vychovna robota u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: metodolohichni zasady: monohrafiia [Educational work in the Armed Forces of Ukraine: methodological foundations: monograph]. Kyiv: NAOU [in Ukrainian].

10. Kontsepsiia vykhovnoi roboty u Zbroinykh Sylakh Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvanniakh: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 4 veresnia 1998 r. № 981/98 [The concept of educational work in the Armed Forces of Ukraine and other military formations: Decree of the President of Ukraine of September 4, 1998, № 981/98] [in Ukrainian].

11. Krotiuk, V.T. (2008). Sotsialno-pravovi aspekty viiskovoi sluzhby: monohrafiia [Socio-legal aspects of military service: monograph]. Kyiv: NAOU [in Ukrainian].

12. Metodychni rekomendatsii shchodo provedennia sotsiolohichnykh doslidzen u viiskakh (1999 r.) [Methodological recommendations for conducting sociological research in the troops (1999)]. Tsentralnyi arkhiv MOU. – Fond 24, opys 7, sprava 89 [in Ukrainian].

13. Nakaz komanduvacha Pivdennoho operatyvnoho komanduvannia «Pro orhanizatsiiu vykhovnoi ta informatsiino-propahandystskoi roboty u viiskakh» (2003 r.) [Order of the Commander of the Southern Operational Command "On the organization of educational, informational and propaganda work in the troops" (2003)]. Odesa: Arkhiv POK. – Fond 4, opys 1, sprava 12 [in Ukrainian].

14. Nauka i oborona: zb. nauk. prats. – K.: NAOU, 1995–2011. Viiskova osvita: zb. nauk. prats [Science and Defense: collection of scientific papers. – Kyiv: NAOU, 1995–2011. Military Education: collection of scientific papers]. Kyiv: NAOU [in Ukrainian].

15. Osypov, V.B., Krotiuk, V.T., Vernodubov, M.P., Osypova, O.V. (2006). Menedzhment sotsialno-psykholohichnoi ta yurydychnoi adaptatsii viiskovykh do viiskovoi sluzhby: monohrafiia [Management of socio-psychological and legal adaptation of military personnel to military service: monograph]. Odesa: Chornomorske kozatske obiednannia Pivdennoi Ukrainy [in Ukrainian].

16. Osypov, V.B., Vernodubov, M.P. (1995). Upravlinnia adaptatsiieiu molodi ta viiskovosluzhbovtziv do sluzhby v armii: metodychnyi posibnyk [Management of adaptation of youth and servicemen to service in the army: methodological manual]. Odesa: Upravlinnia vykhovnoi roboty Odeskoho viiskovoho okruhu [in Ukrainian].

17. Osypova, O. (2013). Problemy sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii osobystosti u sluzhbi i armii [Problems of socio-psychological adaptation of personality in the service and the army]. Tezy vystupu na Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Suchasni problemy viiskovoi ta sotsialnoi psykholohii ta sotsialnoi roboty» (m. Odesa, 4–5 zhovtnia 2013 roku) [in Ukrainian].

18. Osypova, O., Vernodubov, M.P. (2012). Aktualni problemy protsesu adaptatsii molodi do viiskovoi sluzhby [Actual problems of the process of youth adaptation to military service]. Navchalnyi posibnyk dlia kursantiv i studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv «Psykhologhiia dlia viiskovykh» – Odesa, ONPU, p. 5 [in Ukrainian].

19. Pidsumkovyi analitychnyi ohliad moralno-psykholohichnoho zabezpechennia u viiskakh Pivdennoho operatyvnoho komanduvannia (1991–2010 rr.) [Summary analytical review of moral and psychological support in the troops of the Southern Operational Command (1991–2010)]. Odesa: Arkhiv POK. – Fond 6, opys 1, sprava 101 [in Ukrainian].

20. Prohrama rozvytku Zbroinykh Syl Ukrainy na 2001–2005 roky [Program for the development of the Armed Forces of Ukraine for 2001–2005]. (2001). Kyiv: MO Ukrainy [in Ukrainian].

21. Richnyi zvit pro stan moralno-psykholohichnoho zabezpechennia viisk Pivdennoho

operatyvnoho komanduvannia (1995 r.) [Annual report on the state of moral and psychological support of the troops of the Southern Operational Command (1995)]. Odesa: Arkhiv POK. – Fond 3, opys 1, sprava 3 [in Ukrainian].

22. Rudenko, O. (2010). Derzhavne upravlinnia u sferi oborony: suchasnyi stan ta napriamy vdoskonalennia [State administration in the field of defense: current state and directions of improvement]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

23. Savinov, V.I. (2003). Psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtsiv do vykonannia sluzhbovo-boiovykh zavdan: monohrafiia [Psychological readiness of servicemen to perform service and combat tasks: monograph]. Kyiv: NAOU [in Ukrainian].

24. Sliusarenko, A.M. (2005). Pedahohika i psykholohiia u systemi pidhotovky ofiterskykh kadriv: navch. posib. [Pedagogy and psychology in the system of training officer personnel: textbook]. Kyiv: NAOU [in Ukrainian].